

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ДАНИЛЕНКО ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 347.121:651.92

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ГРОШЕЙ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

12.00.03 – цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Мічурін Євген Олександрович**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, професор кафедри цивільно-правових дисциплін;

– кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Олексій Леонідович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін.

Захист відбудеться «22» червня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «19» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливість охорони майнових прав осіб, що беруть участь у цивільних правовідносинах, зумовлює необхідність вдосконалення чинного цивільного законодавства України. Захист права власності, що проголошений у Конституції України та цивільному законодавстві та можливість відчуження майна на оплатній основі мають спиратися на чіткі та справедливі норми права, які належним чином регулюють обіг грошей.

Гроші як універсальний засіб оцінки товарів, робіт, послуг у цивільному обороті відіграють провідну роль. У той саме час гроші є об'єктом цивільних прав, що мають власну цінність. На них розповсюджуються норми цивільного законодавства України про право власності. Особливості правового режиму грошей і відповідного правового регулювання обумовлені їхньою правовою природою.

Процеси товарообміну у економіці в більшості опосередковані оборотом грошей, який також має певні особливості. У зобов'язальних правовідносинах гроші відіграють унікальну роль як засіб платежу. У спеціальному законодавстві України встановлені притаманні виключно грошам окремі риси платежів та порядок, що визначає банківські, бухгалтерські правила, відповідний облік, інструкції з інкасації тощо. Все це визначає особливості правового регулювання обороту грошей, які мають додатково досліджуватися та систематизуватися.

Враховуючи відсутність в сучасній літературі спеціальних досліджень, присвячених правовому режиму грошей, і зважаючи на науково-теоретичну та практичну важливість цієї проблеми, яка має бути всебічно досліджена з цивілістичних позицій, її науковий аналіз з позицій права є актуальним.

Окремого розгляду наразі потребують особливості здійснення речових прав на гроші та специфіка їх обігу з урахуванням спеціальних норм та правил, які встановлені для грошей. Здійснення цивільних прав на гроші потребує системного аналізу з метою удосконалення правового регулювання та правозастосовчої практики.

Визначення особливостей правового режиму грошей може слугувати підґрунтям для розв'язання цілого кола існуючих теоретичних та практичних проблем. Зокрема, очевидною є нагальна потреба у розробці єдиного категоріального апарату; вдосконаленні загальних та спеціальних правил, що визначають здійснення цивільних прав на гроші; визначенні особливостей правового режиму грошей тощо.

Науково-теоретичну базу дослідження правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав складають праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених правників як: М. М. Агаркова, М. Г. Александрова, С. С. Алексєєва, Є. О. Алісова, Ю. В. Бахреєвої, І. А. Безклубого, В. А. Белова, Т. В. Боднар, В. І. Борисової, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, Є. В. Васьковського,

О. В. Венедіктової, Ю. В. Виниченко, В. В. Вітрянського, Д. М. Генкіна, В. П. Грибанова, О. В. Дзери, Д. М. Дозорцева, Л. Еннекцеруса, І. В. Жилінкової, Ю. М. Жорнокуя, О. Л. Зайцева, Т. Б. Замотаєвої, О. С. Іоффе, А. М. Ісаєва, М. Ф. Казанцева, І. С. Канзафарової, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, В. А. Кройтора, Н. С. Кузнецової, О. А. Лукашевої, Д. Д. Луспеника, В. В. Луця, Л. А. Лунца, Р. А. Майданика, Д. І. Мейера, Є. О. Мічуріна, О. О. Отраднаної, С. О. Погрібного, О. П. Подцерковного, О. Е. Сімсон, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатеевої, Л. Харіс, Я. О. Хірс, П. П. Цитовича, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, В. Л. Яроцького та інших.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 24 грудня 2010 року, протокол № 5 і узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Виходячи із сучасного стану наукового дослідження проблеми, мета дисертаційної роботи полягає у визначенні цивільно-правових особливостей правового режиму грошей.

Досягнення мети зумовило постановку таких основних завдань:

- надати загальну характеристику грошей у цивільному праві;
- сформулювати поняття правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав;
- окреслити місце грошей в системі об'єктів цивільних прав;
- здійснити порівняльний аналіз грошей та цінних паперів, знайти їхні спільні та відмінні риси;
- проаналізувати наукові погляди на правову природу безготівкових грошей та визначити їх сутність як об'єкта цивільних прав;
- визначити специфіку цивільного обороту грошей;
- розкрити особливості грошових розрахунків у цивільному праві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають з приводу грошей як об'єктів цивільних прав.

Предметом дослідження є правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є загальні та спеціальні методи і прийоми наукового пізнання. Діалектичний метод становить методологічну основу дисертації та застосований при з'ясуванні правової природи та змісту правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав й дослідженні динаміки розвитку теорії правового режиму грошей і його законодавчої регламентації. Формально-логічний метод використовувався для виявлення

неузгодженостей у грошових розрахунках та їх регулюванні у законодавстві України. Системно-структурний метод застосовувався для дослідження структури грошей як об'єкту цивільних прав і його елементів, як одного з структурних елементів в системі об'єктів цивільних прав. Методи аналізу і синтезу дозволили визначити проблеми правового регулювання правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав та розробити наукові рекомендації з його удосконалення. Техніко-юридичний метод використано для формулювання напрямів вдосконалення правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав. З використанням методів і прийомів нормопроектувальної техніки сформовано пропозиції з вдосконалення чинного цивільного законодавства України щодо правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав (загальні висновки).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це одна з перших наукових робіт, в якій системно досліджено правову природу правового режиму грошей як об'єктів цивільних прав. У ході наукового дослідження отримано такі основні наукові результати:

уперше:

- обґрунтовано, що юридична своєрідність грошей визначається їх здатністю виступати легальним платіжним засобом, що наділений обов'язковістю прийняття до оплати всіма без виключення учасниками цивільних відносин за внутрішнім та валютним примусовими курсами та здатністю погашення будь-якого зобов'язання майнового, а в деяких випадках і немайнового характеру (наприклад, відшкодування немайнової, моральної шкоди). Тому незалежно від їх втілення в паперових чи металевих грошових знаках, існування в безготівковій або (в майбутньому) іншій неуречевленій формі, гроші завжди будуть виконувати функціональні властивості універсального засобу платежів та розрахунків у цивільному обороті, а тому підлягають віднесенню до категорії майнових благ, що займає самостійне місце серед існуючих видів об'єктів цивільних прав, незважаючи на їх законодавче віднесення положеннями ст. 177 ЦК України до різновидів речей;

- визначено основні особливості грошей як різновиду об'єктів цивільних прав та, що обумовлюють специфіку їх правового режиму а саме: визнання законним платіжним засобом, що забезпечує виконання будь-якого цивільного зобов'язання, що має оплатний характер; здатність бути об'єктом-носієм міри цінності та споживчої вартості всіх благ, що забезпечує обмін останніми між учасниками цивільних правовідносин; виникнення у цивільному обороті в результаті емісії Нацбанку; обумовленість споживчої цінності у цивільному обороті номінальною вартістю та курсом на валютному ринку; існування у готівковій та безготівковій формах; можливість їх використання як засобу накопичення, що забезпечує їх власнику грошовий дохід; однорідність, що забезпечує здійснення платіжної функції грошей; подільність, як можливість їх розміну з урахуванням вираженої в них номінальної вартості; підвищена оборотоздатність як

здатність до переказу або пересилання грошових сум через фінансові установи та поштові організації тощо;

- надано визначення правового режиму грошей, що визначає їх функціональне призначення як об'єктів цивільних прав та законного платіжного засобу. Правовий режим грошей пропонується розглядати як забезпечений в результаті дії узгодженого комплексу правових засобів особливий порядок правового регулювання майнових відносин, що встановлює обсяг та зміст суб'єктивних прав, обов'язків та відповідальності учасників цивільних правовідносин у сфері обігу грошей, в результаті регулятивного впливу якого гроші одночасно виконують в цивільному обороті роль майнових об'єктів цивільних прав та універсального засобу забезпечення платежів та розрахунків;

удосконалено:

- висновки про те, що гроші є різновидом майнових об'єктів цивільних прав, що з теоретичної точки зору не можуть бути беззастережно віднесені до категорії речей в силу визначених специфікою їх правового режиму юридичних характеристик, однак поширення правового режиму речей на універсальний платіжний засіб і їх одночасне нормативне визнання об'єктом цивільних прав і, зокрема, об'єктом відносин власності, забезпечує можливість застосування щодо них універсальних речових механізмів виникнення, передачі, здійснення та захисту права власності на гроші з урахуванням їх специфіки, що полягає у єдності готівкової та безготівкової форм грошей, що дозволяє виділити їм особливе місце в системі об'єктів цивільних прав;

- підходи щодо правової природи безготівкових грошей, які, на відміну від готівкових грошей, не уречевлені у паперових та металевих грошових знаках як носіях грошових одиниць, а об'єктивуються у вигляді записів на банківських рахунках. Не втрачаючи правового значення матеріальних об'єктів цивільних прав та зберігаючи трансформативні властивості (здатність трансформації готівкових грошей в безготівкової і навпаки) в межах зобов'язальних правовідносин між банком чи іншою кредитно-фінансовою установою та володільцем грошового рахунка безготівкові гроші забезпечують швидкий переказ коштів з метою здійснення відповідних платежів та розрахунків, що забезпечують цивільних оборот;

- питання категорій «обіг» та «оборот» при позначенні динамічних аспектів участі грошей у цивільному обороті, які підлягають розмежуванню. Встановлено, що правова категорія «обіг» визначає особливості функціонування грошей у цивільному обороті як законного платіжного засобу та, водночас, об'єкта цивільних прав, що у всіх товарообмінних правовідносинах визнається універсальним носієм вартості інших об'єктів цивільних прав. Водночас правова категорія «оборот» має більш широке термінологічне значення та визначає спроможність грошей бути об'єктом правовідносин, що виникають в цивільному обороті стосовно грошей, а не лише при виконанні грошима функції законного платіжного засобу;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо визначення форми існування грошей як об'єкта цивільних прав та законного платіжного засобу, якими можуть бути виражені у визначеній законодавством України матеріальній формі паперові чи металеві грошові знаки, записи на рахунках банківських чи інших кредитно-фінансових установ, інші позначення на матеріальних носіях або умовні позначення, що не мають уречевленої форми, які складають грошові одиниці, що служать універсальним засобом виконання майнових зобов'язань та мірою вартості речей, робіт, послуг та інших матеріальних та нематеріальних благ;

- теоретичні підходи щодо того, що гроші мають певну спорідненість з окремими видами цінних паперів, які в цивільному обороті можуть виконувати окремі функції, притаманні грошам, оскільки виступають в ньому як розрахункові документи. Зокрема, окремі види цінних паперів є документами, що посвідчують грошові права; грошова оцінка цінних паперів виражена в їхній номінальній вартості; емісія більшості цінних паперів є підставою виникнення грошових зобов'язань їх емітентів; окремі цінні папери, наприклад, розрахунковий чек, вексель, дозволяють здійснювати розрахунки по зобов'язаннях тощо;

- висновки щодо того, що використання грошей як міри вартості всіх інших матеріальних благ забезпечує базисні умови функціонування цивільного обороту, оскільки опосередковує первісне набуття та подальший еквівалентний обмін різноманітних категорій об'єктів цивільних прав: товарів, робіт, послуг. Розгляд специфіки грошей у цьому аспекті визначає особливості їх функціонування у цивільному обороті саме як універсального носія вартості більшості інших об'єктів цивільних прав.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації у: правотворчій діяльності – для удосконалення положень чинного цивільного законодавства України, що визначає правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав, зокрема ч. 1 ст. 177 ЦК України; науково-дослідній сфері – для подальших досліджень проблем, пов'язаних з правовим режимом грошей як об'єктів цивільних прав; правозастосовчій діяльності – судами та іншими суб'єктами правозастосування при розгляді відповідних категорій справ; навчальному процесі – під час викладання дисципліни «Цивільне право», при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

Апробація результатів дисертації. Одержані в ході дослідження висновки, узагальнення та пропозиції, обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, оприлюднювалися на міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 10 квітня 2012

р.), науково-практичних конференціях, присвячених пам'яті професора О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 25 травня 2013 р.), (м. Харків, 07 червня 2014 р.), (м. Харків, 30 травня 2015 р.), науково-практичній конференції, присвяченої 94-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 19 лютого 2016 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано п'ять наукових статей, з яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, одну статтю – в науковому періодичному виданні іншої держави з юридичного напрямку, та тези п'ятох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації. зумовлена метою та завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів (перший та третій мають по два підрозділи, другий – три), висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 224 сторінки, з яких основного тексту – 193 сторінок. Список використаних джерел становить 312 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами й темами, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання та методологічну основу. Відповідно до результатів дослідження сформульовано основні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, надано інформацію щодо апробації результатів дослідження, а також зазначено публікації за темою дисертації.

Розділ 1. «Теоретичні положення про гроші та їх правовий режим» присвячений характеристиці грошей у цивільному праві, визначенню їх сутнісних ознак, а також виробленню єдиного розуміння поняття правового режиму грошей.

У підрозділі 1.1 «Загальна характеристика грошей у цивільному праві України» зазначається, що у цивільному праві гроші набувають значення об'єктів цивільних прав, тобто є благом, з приводу якого між суб'єктами виникають цивільні правовідносини. Вказується, що, як об'єкту цивільних прав, грошам властиві такі загальні ознаки як: об'єктоздатність та оборотоздатність.

Обґрунтовується, що при визначенні поняття грошей слід виходити із аналізу їх функцій у цивільному праві, які визначають їх специфіку як об'єкта приватного права та відповідні правові наслідки, пов'язані з цими особливостями у сфері зобов'язань.

На основі аналізу історії дослідження грошей у спеціально-юридичному сенсі в роботі обґрунтовується висновок, що основною функцією грошей для цивільного права є їх здатність

служити універсальним засобом виконання майнових зобов'язань, що є їхньою спеціальною ознакою, яка різнить їх від інших благ, визнаних об'єктами цивільних прав. Також зазначається, особливість грошей у цивільному обороті виявляється у тому, що вони виконують призначення міри вартості та засобу обміну всіх інших об'єктів цивільних прав, що носять оплатний характер. Вказується, що найбільш повна реалізація зазначених грошових функцій притаманна законному платіжному засобу, який необхідно сприймати як особливу правову форму грошей.

Визначається, що гроші це визначені законним засобом платежу держави та виражені в грошових знаках або записях на рахунках грошові одиниці, які, є універсальним засобом виконання майнових зобов'язань, реалізують функціональне призначення міри вартості та засобу обміну інших об'єктів цивільних прав, що носять оплатний характер, стосовно яких між суб'єктами виникають цивільні права та обов'язки.

В межах підрозділу 1.2 «Поняття правового режиму грошей» надається теоретичне уявлення про правовий режим грошей та розкривається його специфіка.

На основі аналізу загальнотеоретичних досліджень визначаються істотні положення, на яких ґрунтується характеристика правового режиму грошей. По-перше, об'єктом правового режиму як особливого порядку правового регулювання завжди виступають відповідні суспільні відносини; по-друге, правовий режим забезпечується в результаті дії комплексу правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання; по-третє, правовий режим спрямований на досягнення певної мети. З огляду на вказані моменти розкриваються особливості правового режиму грошей.

Вказується, що об'єктом останнього є грошові відносини, що виникають між суб'єктами цивільного права та диференціюються на два елементи: відносини власності з приводу грошей та відносини, що фіксують рух грошей від одних осіб до інших. Обґрунтовується, що окрему групу відносин, що входять до сфери регулювання правового режиму грошей становлять емісійні відносини.

Визначається, що метою правового режиму грошей є забезпечення стійкого регулювання вказаної групи суспільних відносин та сприяння оптимальному залученню та функціонуванню грошей як об'єктів цивільних прав в сфері цивільних правовідносин.

Обґрунтовується, що серед усього різноманіття можливих правових засобів, центральне місце при характеристиці правового режиму грошей відведено суб'єктивним правам та обов'язкам, адже в процесі їх реалізації здійснюється залучення грошей у сферу правовідносин, а їх зміст відбиває специфіку грошей як об'єктів цивільних прав.

Визначається, що під правовим режимом грошей як об'єкта цивільних прав необхідно розуміти забезпечений в результаті дії комплексу правових засобів особливий порядок правового регулювання майнових відносин, що встановлює обсяг та зміст суб'єктивних прав та обов'язків з

приводу грошей серед усіх учасників цивільних правовідносин в усьому їх різноманітті.

Розділ 2. «Гроші як об'єкти цивільних прав» присвячений розгляду грошей в системі об'єктів цивільних прав, з'ясуванню специфіки речових прав на гроші, порівняльному аналізу грошей та цінних паперів, дослідженню правової природи безготівкових грошей.

У підрозділі 2.1 «Гроші в системі об'єктів цивільних прав. Гроші як об'єкти речових прав» проаналізовано речовий підхід до правової природи грошей. Встановлено, що гроші не у повній мірі відповідають таким суто правовим ознакам речей як матеріальність та корисність. В той час як допустимість та відокремленість можуть бути розповсюджені на них. Обґрунтовується, що з точки зору юридичної характеристики гроші слід визначити об'єктами цивільних прав, що характеризуються абсолютною корисністю, подільністю, абсолютною однорідністю, рухливістю, що відрізняються по змісту від споживності, подільності, замінності та родового характеру речей.

Визначається, що спорідненість грошей з речами обумовлена тим, що гроші у формі грошових знаків як і речі є матеріальними предметами світу, що дозволяє розглядати їх в межах речових правовідносин. Разом з тим, речові права на гроші мають певні відхилення від звичайної моделі регулювання вказаних відносин, що пов'язані насамперед з механізмом реалізації повноважень, що складають право власності, та обумовлені юридичною своєрідністю матеріальної форми грошей, які виражені в банкнотах номіналом.

Лише фактично володіючи банкнотами або монетами як абсолютно однорідним об'єктом цивільних прав можна мати їх на праві власності. Здійснення власником правомочності користування щодо грошей означає їх витрачання, тобто відчуження, що відбувається в процесі використання їх як засобу платежу та обігу в цивільному обороті, що призводить до втрати права власності, тобто співпадає з правомочністю розпорядження. Публічно-правова складова здійснення права власності на гроші полягає у тому, що держава може регулювати їх обіг, вилучати купюри певного номіналу тощо, що змінює їх платоспроможність. Таким чином, гроші у формі грошових знаків можуть і є об'єктом тих відносин, які регулюються нормами речового права, але на них не поширюються норми про право власності у повному обсязі.

У підрозділі 2.2 «Порівняльний аналіз грошей та цінних паперів: спільні та відмінні риси» визначається, що грошам та цінним паперам властивий ряд спільних спеціальних ознак, які обумовлюють їх об'єднаний розгляд та дозволяють спростувати законодавчий підхід щодо віднесення грошей та цінних паперів до речей. Такими ознаками є наступні: 1) їх споживча цінність у цивільному обороті обумовлена номінальною вартістю та курсом на валютному або фондовому ринку відповідно; 2) інструментальний характер досліджуваних об'єктів: гроші є об'єктом-носієм вартості, що забезпечує обмін благами між учасниками цивільних правовідносин, а цінні папери є об'єктом-носієм майнових прав, що забезпечує їх оборот; 3) поява у цивільному обороті в результаті емісії, яка здійснюється лише визначеними у законі суб'єктами; 4) можливість

існування у матеріальній (готівковій, документарній) та нематеріальній (безготівковій, бездокументарній) формах; 5) особливості правової конструкції нематеріальної форми грошей та цінних паперів полягає у тому, що їх визначеність як об'єктів цивільних прав встановлюється за допомогою реєстраційно-облікової процедури на рахунках учасників цивільних правовідносин у банківських, депозитарних та інших кредитно-фінансових установах. В результаті чого, їх обігу в цивільному обороті здійснюється на договірних засадах між банком, депозитарною установою та їх клієнтами та забезпечується за рахунок операцій встановлених законодавством і банківськими правилами.

Обґрунтовується, що подібність деяких видів цінних паперів і грошей виявляється з огляду їх функціонального призначення. Певні види цінних паперів, зокрема вексель та чек, можуть виконувати у цивільному обороті притаманні грошам функції, тому виступають розрахунковими документами у цивільному обороті, що дозволяє говорити про їх грошовий характер та називати окремі цінні папери грошовими документами.

Водночас, незважаючи на подібність деяких видів цінних паперів і грошей саме з огляду їх функціонального призначення, у роботі обґрунтовується юридична своєрідність грошей як особливого правового засобу, яким можна виконати вимогу іншої особи, незалежно від того бажає ця особа чи ні прийняти платіж саме в цих грошах. Цим вони відрізняються від цінних паперів, які є приватноправовим інструментом фіксації майнових прав. Визначається, що наукові підходи щодо визначення правової сутності грошей як майнового права не можна визнати теоретично обґрунтованими, з огляду на їх дискусійність та недостатню вмотивованість.

У підрозділі 2.3 «Сутність безготівкових грошей як об'єктів цивільних прав» досліджуються наукові позиції з приводу правової природи безготівкових грошей.

Визначається, що всі наукові підходи щодо сутності безготівкових грошей як об'єктів цивільних прав можна звести до двох основних теорій: зобов'язальної та речової. У ході дослідження визначається, що кожна з теорій носить штучний характер, бо приречена на формування штучних юридичних конструкцій, адже не здатна бездоганно пояснити правову природу досліджуваного об'єкта.

Обґрунтовується, що безготівкові грошові кошти є формою грошей у вигляді спеціальних записів на банківських рахунках, виразником грошових одиниць. Записи не наділені оборотоздатністю, нею наділені саме гроші, які посвідчуються або фіксуються записами, а цивільне законодавство регулює юридичні особливості здійснення таких записів. Передача безготівкових грошей заснована на реалізації зобов'язально-правових механізмів. В той час як окремі положення речового режиму мають також місце щодо безготівкових грошей, що насамперед, підкреслює спорідненість їх з готівкою.

Визначається, що безготівкові грошові кошти з точки зору цивільного права мають змішану

речево-зобов'язальну правову природу.

Розділ 3. «Гроші у сфері цивільного обороту» присвячений дослідженню особливостей обороту грошей у цивільних правовідносинах, конструкції їх цивільного обороту, визначенню специфіки грошових розрахунків у цивільному праві України.

У підрозділі 3.1 «Обіг грошей. Гроші як об'єкти цивільного обороту» визначається, що оборот грошей як правова категорія полягає у вчиненні різноманітних правочинів з ними, а оборотоздатність грошей означає їх спроможність бути об'єктом широкого кола відносин, які виникають в цивільному обороті на підставі відповідних правочинів. Обґрунтовується, що специфіка цивільного обороту грошей пов'язана з юридичною своєрідністю їх природи і полягає у тому, що гроші в цивільному обороті набувають значення, насамперед, як грошова сума.

Визначається, що грошова сума є виключним предметом таких правовідносин як грошові зобов'язання, що становлять окремий спеціалізований сегмент цивільного обороту. Відповідно оборот грошей (як суми) опосередковується укладенням правочинів, на підставі яких виникають грошові зобов'язання. Такими правочинами є договори, односторонні правочини, наприклад, видача цінних паперів, публічна обіцянка винагороди тощо. Разом з тим, обґрунтовується, що при проекції поняття «відчуження» (як одного із способів реалізації цивільної оборотоздатності об'єктів цивільних прав) на гроші як суму, воно реалізується за допомогою юридичних фактів, що зумовлюють грошові зобов'язання, однак завершується лише в результаті виконання таких зобов'язань, що іменується платежем. Платіж (виконання грошового зобов'язання) як дія, є вчиненням боржником розрахунку на користь кредитора. Таким чином, лише здійснивши розрахунки (дії по виконанню грошового зобов'язання), боржник відчужує, а кредитор набуває грошову суму, чим і забезпечується здійснення цивільної оборотоздатності грошей.

Визначається, що розрахунок не є окремим видом правочину, що встановлює чи змінює цивільні правовідносини з приводу грошей, а постає лише наслідком правочину, на підставі якого виникає грошове зобов'язання і призводить до його припинення. Одночасно він виступає механізмом, який забезпечує перехід грошових сум від однієї особи до іншої. Відчуження та набуття грошей є можливим внаслідок виконання грошового зобов'язання у вигляді грошового платежу, який здійснюється через розрахунки.

В межах підрозділу 3.2 «Грошові розрахунки у цивільному праві України» надається правова характеристика кожної з форм розрахунків, розкривається їх зміст та особливості.

Визначається, що готівковий розрахунок становить вчинення боржником дії з передачі кредитору грошової суми, вираженої грошовими знаками в порядку виконання грошового зобов'язання. Особливістю готівкових розрахунків є: а) існування обмежень, внаслідок чого розрахунки готівкою між окремими особами мають здійснюватися в сумі, що відповідає граничній сумі розрахунків готівкою; б) необхідність дотримання в необхідних випадках особливого

порядку проведення та організації вказаної форми розрахунків, що пов'язано з веденням касових та розрахункових операцій.

Вказується, що безготівкові розрахунки є вчиненням боржником дії з передачі кредитору грошової суми, вираженої коштами у безготівковій формі для виконання грошового зобов'язання. Передача грошової суми, вираженої безготівковими грошовими коштами відбувається не як фактична передача, а через зарахування з одного рахунку на інший. Виконання грошового зобов'язання при безготівкових розрахунках полягає у наданні розпоряджень (доручень) боржником про переказ (перерахування) суми коштів з його рахунку на рахунок кредитора, шляхом формування та/або подання відповідного платіжного інструмента

Обґрунтовується, що безготівкові розрахунки є не лише діями з виконання грошового зобов'язання, а «розрахунковими правовідносинами», що виникають на основі грошового зобов'язання та спрямовані на його реалізацію.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що виявляється у визначенні особливостей правової природи грошей, вдосконалено теоретичні уявлення про правовий режим грошей, розроблені наукові положення щодо їх місця в системі об'єктів цивільних прав, виявлені особливості грошей у цивільному обороті України. Найбільш важливі серед них наступні:

1. Іноземна валюта, зберігаючи економічну грошову природу на території держави-емітента, у правовому сенсі може бути визнана грошима в Україні доволі умовно. Адже іноземна валюта хоч і має певні ознаки грошей, утім не може вільно використовуватися у цивільних відносинах в Україні як законний платіжний засіб. У визначених законом випадках та у встановленому порядку іноземна валюта може виступати платіжним засобом лише у окремих зобов'язаннях.

2. Безготівкові грошові кошти з точки зору цивільного права мають подвійну речово-зобов'язальну правову природу. Серед різноманіття наукових позицій щодо зобов'язального і речового розуміння правової природи грошей слід узагальнити таке. Зобов'язально-правова природа, зокрема, безготівкових грошей виявляється в наявності зобов'язальних відносин між володільцем рахунку, на якому обліковуються зазначені кошти, та особою (банком чи іншою фінансовою установою), яка відкрила такий рахунок та здійснює його обслуговування. Щодо безготівкових грошей можуть застосовуватися також окремі положення речового права.

3. Здійснення власником правомочності користування щодо грошей означає їх витрачання, тобто відчуження, що відбувається в процесі використання їх як засобу платежу та обігу в цивільному обороті, що призводить до втрати права власності, тобто співпадає з правомочністю

розпорядження. Здійснення останнього повноваження щодо грошей порівняно з речами має певні особливості. Вони полягають у публічно-правовій складовій здійснення права власності на гроші, оскільки держава може регулювати їх обіг, вилучати купюри певного номіналу, робити деномінацію, що впливає на їх платоспроможність.

4. Безготівкові грошові кошти є формою грошей у вигляді спеціальних записів на банківських рахунках, виразником грошової одиниці. Записи не наділені оборотоздатністю, нею наділені саме гроші, які посвідчуються або фіксуються записами, а цивільне законодавство регулює юридичні особливості здійснення таких записів. Передача безготівкових грошей заснована на реалізації зобов'язально-правових механізмів.

5. Гроші в системі об'єктів цивільних прав є майном. З огляду на вказане положення ч. 1 ст. 177 ЦК України, згідно якої «об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери» підлягає зміні у такій редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага».

6. Оборотоздатністю грошей є здатність переходу прав на них, властивість переміщуватися між різними учасниками цивільних правовідносин, що здійснюється на підставі відповідних правочинів або інших юридичних фактів. Цивільний оборот грошей ґрунтується на укладенні правочинів або інших юридичних фактах, що передбачені у законі і здатний сприяти виникненню, зміні чи припиненню окремих цивільних прав.

7. Відчуження грошей є системою послідовних дій, що ґрунтуються на вільному волевиявленні особи та сприяють настанню юридичних фактів, які призводять до зміни стану присвоєності грошей. Іншими словами це розрахунки, за яких здійснюється платіж, в результаті якого гроші стають чужими для одного суб'єкта, а для іншої особи-своїми.

8. Розрахунком у цивільному праві є здійснення боржником або іншою особою передачі грошової суми на користь кредитора або третьої особи при виконанні грошового зобов'язання. Відповідно, виконання грошового зобов'язання полягає у вчиненні боржником або іншою вповноваженою особою на користь кредитора або третьої особи дії з передачі грошової суми, яка становить предмет виконання.

9. Безготівкові розрахунки є не лише діями з виконання грошового зобов'язання, а також особливими «розрахунковими правовідносинами», що виникають на основі грошового зобов'язання та спрямовані на його виконання. Розрахунки виступають не лише як дії з виконання грошового зобов'язання, а як особливі відносно автономні правовідносини, що виникають на підставі грошових зобов'язань.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Даниленко О. Правовой режим денег: теоретический аспект / О. Даниленко // *Legea și viața*. – 2015. – № 9/2 (285). – С. 15 – 34.
2. Даниленко О. В. Порівняльно-правова характеристика грошей та цінних паперів / О. В. Даниленко // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. – 2015. – Вип. 3-2, т. 2 – С. 25 – 30.
3. Даниленко О. В. Щодо поняття грошей у цивільному праві [Електронний ресурс] / О. В. Даниленко // *Форум права*. – 2015. – № 3. – С. 37 – 44.– Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_3_9.
4. Даниленко О. В. Гроші як об'єкт речових прав / О. В. Даниленко // *Науковий вісник публічного та приватного права*. – 2016. – Вип. 6, т.1. – С. 68 – 72.
5. Даниленко О. В. Проблема визначення правової природи безготівкових грошей у сучасній науці та юридичній практиці / О. В. Даниленко // *Науковий вісник публічного та приватного права*. – 2016. – Вип. 3. – С. 39 – 45.
6. Даниленко О. В. Місце грошей (грошових коштів) у системі об'єктів цивільних прав / О. В. Даниленко // *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали наук.- практи. конф. (м. Харків, 10 квітня 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ*. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 64 – 66.
7. Даниленко О. В. Щодо проблеми віднесення грошей до речей / О. В. Даниленко // *Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.- практи. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 травня 2013 р.)*. – Х.: ХНУВС; *Золота миля*, 2013. – С. 325 – 328.
8. Даниленко О. В. Функції грошей в цивільному праві / О. В. Даниленко // *Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.- практи. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (07 червня 2014 р.)* – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 366 – 371.
9. Даниленко О. В. Щодо правової природи безготівкових грошових коштів / О. В. Даниленко // *Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.- практи. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (30 травня 2015 р.)* – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 264 – 269.
10. Даниленко О. В. Проблема об'єкта цивільних прав: ретроспективний огляд / О. В. Даниленко // *Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практи. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.)*. – Х.: *Право*, 2016. – С. 256 – 259.

АНОТАЦІЯ

Даниленко О.В. Правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню правової природи грошей та їх правового режиму як об'єктів цивільних прав. Встановлюється значення грошей в майновому обороті, визначаються їх особливості як об'єкта правовідносин, надається їх визначення. Розглядаються теоретичні уявлення про правовий режим грошей та його особливості.

Проводиться порівняльно-правовий аналіз грошей з речами та цінними паперами, визначається їх місце в системі об'єктів цивільних прав. Обґрунтовується, що універсальність грошей і їх інструментальне значення не дозволяє розглядати їх виключно в якості речей, а тому гроші незалежно від форми втілення являють собою законний платіжний засіб і є майном.

Розкриваються наукові погляди на сутність безготівкових грошей як об'єктів цивільних прав. Обґрунтовується, що безготівкові грошові кошти у цивільному праві мають подвійну речово-зобов'язальну правову природу. Речова природа безготівкових грошей проявляється забезпеченням правового зв'язку між ними і особою наявності права власності такої особи на гроші. Зобов'язально-правова природа безготівкових грошей виявляється в наявності зобов'язальних відносин між володільцем рахунку, на якому обліковуються зазначені кошти, та особою (банком чи іншою фінансовою установою), яка відкрила такий рахунок та здійснює його обслуговування. Визначається зміст цивільного обороту грошей і його особливості. Встановлюється природа грошових розрахунків в цивільному обороті і її місце в механізмі переходу прав на гроші як об'єкти цивільних правовідносин.

Ключові слова: гроші, правовий режим грошей, об'єкти цивільних прав, безготівкові грошові кошти, оборот грошей

АННОТАЦИЯ

Даниленко О.В. Правовой режим денег как объектов гражданских прав. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное

право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию правового режима денег как объектов гражданских прав. В работе анализируются теоретические и практические вопросы, касающиеся понятия, правового режима, правовой природы, гражданского оборота денег.

В работе исследуются юридические признаки денег как объектов гражданских прав, на их основе формируется понятие денег. Обосновывается, что особая роль денег в гражданском обороте определяется в частности такими их свойствами как: способность быть законным платежным средством в оплатных гражданских обязательствах; способность быть объектом-носителем стоимости; появление в гражданском обороте в результате эмиссии; выражение их потребительской ценности в гражданском обороте номинальной стоимостью и курсом на валютном рынке; абсолютная хозяйственная полезность и др.

Анализируются теоретические представления о правовом режиме денег, определяется, что под правовым режимом денег как объектов гражданских прав необходимо понимать обеспеченный в результате действия комплекса правовых средств особый порядок правового регулирования имущественных отношений, который устанавливает объем и содержание субъективных прав и обязанностей по поводу денег среди всех участников гражданских правоотношений во всем их многообразии.

Устанавливается, что особенности правового режима денег как объектов гражданских прав обусловлены местом, которое они занимают в системе гражданских прав. На основании сравнительного анализа денег с вещами и ценными бумагами, автор формирует вывод о том, что на деньги как объекты гражданских прав не распространяются все признаки и классификации вещей, что дает основания не признавать их разновидностью вещей и не позволяет распространять на них положения вещного права в полном объеме. При сравнении денег и ценных бумаг устанавливается ряд совместных специальных признаков, обуславливающих особое положение указанных объектов, при этом опровергаются научные подходы к определению правовой сущности денег как имущественного права.

Анализируются научные подходы к определению сущности безналичных денег, формируется вывод о необходимости объединить научные позиции обязательственного и вещного понимания правовой природы денег в безналичной форме. Устанавливается, что в системе объектов гражданских прав деньги принадлежат к имуществу (родовая классификация), впрочем, отличные от категории вещей (видовая классификация) и является видом имущественных благ, на который может распространяться правовой режим вещи, с определенными оговорками учитывая специфику денег.

В работе исследуются особенности оборота денег в гражданских правоотношениях, раскрывается конструкция их гражданского оборота, определяется специфика денежных расчетов в гражданском праве Украины.

Ключевые слова: деньги, правовой режим денег, объекты гражданских прав, безналичные денежные средства, оборот денег

ANNOTATION

Danilenko O.V. Legal regime of money as an object of civil rights. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis is devoted to research legal nature of money as an object of legal civil circulation and their legal regime. Meaning of money in property circulation is defined; their features as an object of property circulation are determined and definition of money is given. Theoretical points of view on issue of money's legal regime and its features are considered. Comparative analyzes of money, things and securities are conducted in the thesis and role of money in system of civil circulation objects is determined. The author proves that money's universality and their instrumental meaning prevents its consideration exclusively in form of things. Consequently, despite of money form they are legal payment mean and property.

Legal scientific points of view on non-cash money and their meaning in legal civil circulation is considered. The author defines that non-cash money endowed with double real-obligatory nature. Real nature of non-cash money is that legal connection between person and such kind of money provided by property right of such person on money. Obligatory nature of non-cash money is in legal connection between account owner and person who opened such an account and provides its existent (bank or other financial institution). Content of money circulation and its features are determined. Legal nature of money payments, its meaning in civil circulation and in legal mechanism of money transfer is defined.

Keywords: money, legal regime of money, objects of civil rights, non-cash money, money circulation

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Надьон В.В.

Підписано до друку __. __. 2017 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77